

● PIŠE: DR. BORIS GRABNAR

1

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

Bilo je pred dvajsetimi leti — 12. maja 1957 — ko je radio Ljubljana sestavil svojo prvo televizijsko ekipo za prvo slovensko televizijsko oddajo. V Ljubljani tedaj še ni bilo studia. Ekipa je odpotovala v Zagreb in od tam je oddaja prek Slike mena in Krvavca prišla do slovenskih gledalcev. V Ljubljani je bilo tedaj osem sprejemnikov na javnih mestih. Ob tej priložnosti bo nemara zanimivo, pogledati nekoliko tudi v predzgodovino tega znamenitega dogodka.

Zgodovina televizije na slovenskih tleh se začena z izumiteljstvom nenavadne, protislovne in donkihotske osebnosti: z baronom Antonom Codellijem. V analih stoji zapisano, da je »Ljubljančan Codelli že leta 1926 opravil raziskovanja za ustvarjanje televizijske slike na mehaničnem principu.«

TELEVIZIJA PREJ KOT RADIO?

Ta podatek je nadvse presenetljiv. Nekdo se je namreč tu, v Ljubljani, ukvarjal s televizijo — preden je radio v polni meri zaživel. Ljubljanski radio je bil leta 1926 še v zelo skromnih začetkih, mirno lahko celo zatrdimo, da ga pravzaprav sploh še ni bilo. Prve oddaje so bile res že v marcu 1924 in organiziral jih je inženir Marij Osana prek oddajnika lastne konstrukcije. V Ljubljani in Zagrebu je bilo takrat komaj nekaj sto radijskih aparatov. Poskusne oddaje radia Zagreb so se začele leta 1925, prvi radijski studio v Ljubljani je Marij Osana odprl v Sentiakobski šoli 8. marca 1925 in prvi poskusni koncert Glasbene matice v Ljubljani je bil šele januarja 1926. 15. maja istega leta je začela redno delovati močnejša radijska postaja v Zagrebu, ki pa jo je bilo v Ljubljani slabo slišati. Z oddajnikom v Domžalah pa je Ljubljana, sicer šele leta 1928, dobila radijsko postajo, ki je bila tedaj ena najmočnejših v Evropi.

Radio je bil torej takrat za marsikoga še pravi čudež moderne tehnike — in tedaj je neki ljubljanski fantast in vizionar začel s televizijo, prišel v zgodovino s tem skopom podatkom, potem pa izgubil in o njem ni slišati neesar več.

Kdo je bil ta mož? Bil je baron, aristokrat, fevdalec, poslednji potomec italijansko-nemške rodbine, ki si je pridobila fideikomis na Kranjskem, točno leta 1700. V gradu Thurn ob Ljubljani je vladala ta rodbina skoraj dvesto petdeset let in na prestolu tega velikankega fevdalnega imetja se je vrstilo kar deset Codellijev. V začetku 19. stoletja je bil ta fi-

deikomis največji in je obsegal ne dosti manj kot polovico Kranjske, številne gradove in

nega življenja Ljubljane in čudoviti grajski stolp ob Ljubljanci zbirališče najimennitnejše gospode.

Njegov oče Karel II. je bil admiral v mornarici. Umrl je že leta 1878.

DVOJEZIČNO OKOLJE

V času očetove smrti je imel naš izumitelj (rojen

Grb plemiške rodbine Codelli von Fahrenfeld, ki ga je videti v cerkvi na Kodeljevem na desni strani oltarja, pa tudi nad vhodna loža »oratorijem«, ki jo je sebi in svojim naslednikom (ki jih ni bilo) zdal graditi poslednji potomec te rodbine Antonius V. Codelli von Fahrenfeld — izumitelj televizije — da bi od tod, ločen od preprostega ljudstva, prisostvoval maši.

še nekaj posestev na Goriškem in Hrvaškem. Naš izumitelj je nosil ime baron Anton V. Codelli von Fahrenfeld. Njegov ded baron Anton IV. Codelli von Fahrenfeld je umrl leta 1883. Nekaj časa je bil »Landeshauptmann des Herzogtums Krain« — deželni poglavar vojvodine Kranjske in v naših krajih — prvi za cesarjem. V dolgem nekrologu, ki je bil na dan njegove smrti objavljen v »Laibacher Zeitung« so našteje številne častne službe in funkcije: bil je direktor in protektor zgodovinskega in muzejskega društva, častni meščan Ljubljane, član gledališkega komiteja, direktor kazinskega društva itd. Odlikovan je s visokimi cesarskimi medaljami. Ima velike zasluge za znanost in umetnost in za uvajanje ustanove življenja na Kranjskem. Tu se tudi poudarja, da je hiša barona Codellija, že skozi stoletja središče duhov-

1875) tri leta, v času dedove smrti pa osem let in tedaj je končal prvi razred osnovne šole. Šolo pa je imel kar doma v domačem gradu, kamor so ga hodili poučevat najbolj kvalificirani učitelji, ki so bili v Ljubljani na razpolago: vsi so imeli doktorate. In v predmetih »Deutsche Sprache« in »Slowenische Sprache« je dobil enako oceno: »befriedigend«.

Ta podatek se zdi vredno zabeležiti, kajti dvojezičnost ostane stalna značilnost njegovega okolja: aristokratska nemška govornica, prefinjeno plemiško vedenje na eni strani — na drugi strani pa navezanost na slovensko zemljo, ki je bila lastnina in evropske, znanstvene, osebnostne in kulturne zveze — pa kmetovanje in družba s slovenskimi kmeti. Tlačanstvo ni bilo več, zdaj je bila...

kmetovati s stroji, traktorji in najetimi delavci.

V tem njegovem okolju manjka neka bistvena komponenta, zaradi česar ga skoraj ne moremo prišteti med slovenske intelektualce: zveze s slovensko kulturno javnostjo, vsaj s tehnično inteligenco. Tu Codelli skoraj ni bil prisoten. Zaradi tega mu pač pravimo samo »Ljubljančan«. In najbrž tudi sam ni vedel, kako bi se opredelil — Slovenec ali Nemec? To vprašanje za plemiče na slovenskih tleh sploh ni bilo aktualno in so se ga izogibali tudi še v dvajsetem stoletju. In za našega Codellija je bila stvar še bolj zamotana — kajti rojen je bil v Neaplju in njegova mati je bila Italijanka. Italijansko in zveze z italijansko kulturo in italijansko aristokracijo so na Codellijevo »dvoru« že po tradiciji intenzivno gojili. Z nacionalnim vprašanjem pa si pri nas noben plemič ni belil glave...

PRVI LJUBLJANSKI AVTOMOBILIST

Dokumentov o nadaljnem študiju mladega barona ni, znano pa je, da je končal tehnično fakulteto na Dunaju in leta 1898, ko mu je bilo torej 23 let, je bil spet v Ljubljani. In prišel je tudi v »Slovenski narod«. Ta je kar dvakrat (15. nov. 1898 in 23. maja 1899) poročal, da se je v Ljubljani pojavil prvi avtomobil in da mirni meščani protestirajo zoper hrup in zoper divjanje barona Codellija. Po ostrem pozval mestno upravo k izdaji prvih prometnih predpisov.

Prvi ljubljanski avto je mladi baron baje sestavil kar sam, energijo z motorja na kolesje je prenašalo jermestrani kar dobro vidno in div-30 km na uro! Šlo je celo po brez konj — da so se ob tem čudežu ljudje križali in molili v prepričanju, da se je mladi baron zapisal hudicu.

Leta 1900 ga je obiskal neki Francoz po imenu Descamps, zdi se da slikar, ker v tretu. Zdi se, da je temu slikarju Codelli svoj avto predal, kajti v pismu stoji: »Vaš avto gre vse slabše in slabše. Dva ali tri dni je kar dobro tekel, 7 km pred Gradcem pa se je brezupno ustavil.«

● PIŠE: DR. BORIS GRABNAR

2

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

Vse to so le bežni podatki iz njegove mladosti. Ohranjen je še slovenski dokument o šoferskem izpitu, ki ga je položil v Ljubljani s prav dobro oceno — a šele leta 1906...

DOLGA VRSTA IZUMOV

Nekako iz istega časa izvira tudi njegov prvi patent s področja elektronike: to je nekakšna ogrevalna in zamrzovalna naprava oboje v eni sami široki posodi z električnim vložkom. V njej je bilo mogoče hrano najprej zamrzniti, potem pa jo — s preprostim preklopom — ne le otajati, temveč tudi pogreti. Ta svoj izum je namenil avtomobilistom — in zdi se, da je bil v tistih časih, na dolgih voznjah, saj še ni bilo motelov in toliko gostiln — res sila potreben. Vendar ga je prodal šele po prvi svetovni vojni in to neki švicarski firmi. Zanj je dobil nič manj kot 100.000 (sto tisoč) švicarskih frankov — in to je bila ogromna vsota. Ni pa znano, kako je ta njegov izum zares funkcioniral in kako ga je tista firma skušala komercialno izkoristiti. Priznati pa moramo vendarle, da takšne preproste in pripravne stvarčice še danes — v dobi električnih hladilnikov, pečic in kuhalnikov — ni dobiti na tržišču.

Izumov in patentov je pozneje toliko, da vseh na tem mestu skoraj ni mogoče naštet. Arhiv Slovenije hrani o tem debel fascikel. Samo nekaj najzanimivejših:

Električni vžigalnik za avtomobiliste...

Zaganjalna naprava za motorje...

Planetno pogonsko kolo...
Visokotlačni kompresor...

Mehanična kosilnica...
In eden najzanimivejših,

skoraj fantastičnih: naprava za poganjanje oddaljenih strojev in motorjev in aparatov z žičnim in z brezžičnim prenosom energije. Presenetljivo je, da je to idejo skoraj istem času skušal uveljaviti istem Nikola Tesla (a še tudi danes ni uresničena! Šele danes, ko je bencina vse manj in manj in ko rakete svigajo v vesolje, postaja izum po so bolj aktualna. Ta izum pa na Ducedelliju leta 1909 na Dunaju zavrnil in zdi se, da se pozneje ni več ukvarjal z njim...

In rotacijski eksplozijski motor! Tudi ta ideja je šele danes postala aktualna — izvira pa iz leta 1906...

In tu so tudi risbe za zrako-

plov in risbe za oklepno vozilo...

Pa naprava za avtomatično določanje položaja ladij...

Pa naprava za merjenje razdalj in vojaške namene itd, itd...

In še vrsta drobnih patentov s področja radiotelegrafije.

Tu je uradno veljal za enega najboljših strokovnjakov, kar jih je premočja Avstroogrška monarhija.

MREŽA RADIOTELEGRAFSKIH ZVEZ

Leta 1907 je postavil radiotelegrafske postaje na velikem avstroogrskem vojnem parniku »Clara Blumenfeld« in naslednje leto še v Pulju, Šibeniku, Novigradu in drugih dalmatinskih mestih. Vse te postaje so se imenito obnesle zlasti v času turške revolucije, ko je avstrijska mornarica prvič manevrirala po radiotelegrafskih ukazih z Dunaja...

To se na prvi pogled ne zdi nič posebnega, a čas, v katerem je živel in deloval, je treba razumeti. Uvajanje takšnih izumov v vojaško, mornarsko pa tudi splošno družbeno prakso je bilo nekaj samo po sebi umljivega. Danes pa vemo, da so bila tista leta v družbeni tehnologiji prelomna. Z uvajanjem telegrafije je že v drugi polovici 19. stoletja družba začela spreminjati svojo organizacijo — pri čemer z besedo »organizem« označujemo sistem

materialnih zvez. Ta družbeni organizem se potem skokovito izpopolnjuje in raste z uvajanjem radiotelegrafije, telefona, radiodifuzije — in končno televizije. Sporočila,

Anton V. Codelli von Fahrenfeld — risba iz pisma francoskega slikarja Deschamps, ki je našega barona obiskal leta 1900.

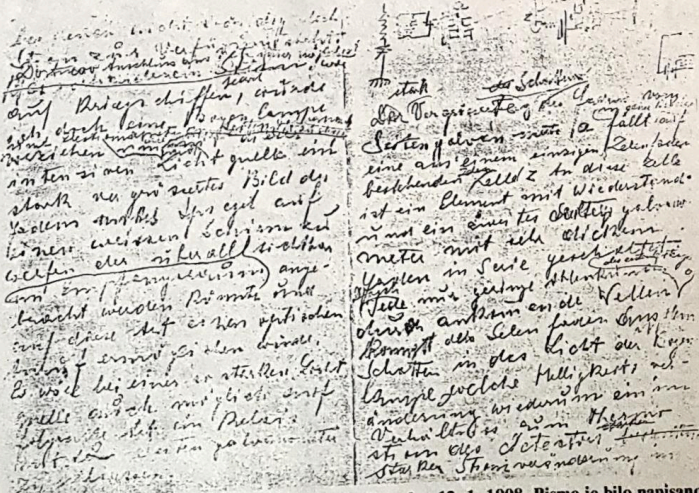
ideje in ideologije, ki jih je bilo nekoč treba prenašati napisane na papirju, se zdaj širijo z brzino svetlobe. Ideje so seveda lahko prav stare, celo nazadnjaške — a to ni prav nič važno! Važno pa je, da se zdaj celotni družbeni organizem začne gibati drugače, hitreje. Njegova gibanja postanejo simultana, vodena iz enega središča. Družbeni

organizem postaja tako vse bolj in bolj podoben telesnemu. To je nova kvaliteta v zgodovini, ki je mnogi družboslovci še niso prav razumeli in zadovoljivo ocenili.

NAČRT ZA TELEVIZIO —LETA 1908

Codelli deluje torej v času, ko brezžične zveze neverjetno hitro predejo prvo mrežo okoli našega planeta. Takrat je bilo na svetu mogoče komaj kakih sto strokovnjakov, ki so s silnim navdušenjem in zagnanostjo trgali iz globin narave skrivnostne možnosti, ki so jih obetali radijski valovi. In Codelli je bil v svetovnem vrtincu tega velikega novonarja. Za nas pa je leto 1908 še prav posebno znamenito. Iz tega leta imamo namreč dokument, koncept nekega pisma nekemu grofu Arcu — in tu je razložena in skicirana prva groba ideja za — televizijo! Pismo je napisano v gradu Thurn v Mostah pri Ljubljani in datirano 12. 1. 1908.

Ideja je groba — a ideja je! In kar je najbolj važno: ni osnovana na ideji plošče. Nipkova temveč je povsem izvirna. Kot znano, je Nipkov izumil svojo ploščo že leta 1884, vendar je bil njegov izum v praksi povsem neuporaben. Nikoli ni prestopil meja laboratorijskih poskusov. Prvi patent za prenos slik na daljavo nosi ime Franca Brocqua — leta 1911.

Koncept Codellijevoga pisma grofu Arcu v Berlinu dne 12. 1. 1908. Pismo je bilo napisano v gradu Thurn ob Ljubljani in tu je Codelli razodel svojo prvo idejo za televizijski aparat s skico in tehničnimi računi.

● PIŠE: DR. BORIS GRABNAR

3

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

A tudi tisti patent se v praksi — namenjen je bil fotoradiotelegrafiji — ni obnesel.

Omenjeno pismo — pravzaprav koncept pisma, ki ga je sam shranil in ki ga hrani zdaj Arhiv Slovenije — je izredno zanimivo. Zdi se, da je bil ta njegov prijatelj, grof Arco, ki mu je tako podrobno izpovedoval svoje ideje, eden vodilnih pri berlinskem podjetju Telefunken, če ne celo lastnik ali eden med njimi. To podjetje pa je delovalo v ostri konkurenci s podjetjem Poulsen. Obe podjetji sta se ukvarjali s telefonijo, radiotelegrafijo in radiotelefonijo. Poulsen je takšne zveze instaliral pri avstroogrski mornarici v Pulju, Codelli pa jih je krepko skritiziral. Piše, da je napočil skrajni čas, da tu Telefunken nekaj stiri. »Telefoni so povsem zanič — o njih samo pripovedujejo čudovite zgodbe, pravijo namreč, da bo mogoče na 150 km slišati glas tako jasno kot na 10 m.« (1) »Und ich war über diese Rühbergeschichte ganz paff...« Vedeti moramo, da pišemo leto 1908 in vzpostavljane elektronskih komunikacij je bilo tedaj nekaj tako fantastičnega in vznemirljivega kot danes npr. poleti in Luno ali Mars. Mnogi izumi so bili poleg tega najstrožja poslovna skrivnost in ni se nam treba čuditi, da Codelli tedaj slučajno še ni ničesar vedel o ojačevalcih, ki danes prav z lahkoto omogočajo, da je glas na 150 km slišati prav tako jasno kot na 10 m. Codelli nadalje kritizira tudi radijske naprave na avstrijski admiralski ladji »Lacroma«, češ da so povsem zanič: »V predsobi muzeja pri Telefunkenu ni nobenih takšnih predpotopnih instrumentov, kot sem jih imel priložnost tukaj opazovati — antena je negotovo izolirana in enostransko podaljšana...« (2) Id.

In sklicuje se na svoje visoke zveze, ki lahko mnogo pomagajo: predsednik tehničnega komiteja je star prijatelj njegove družine, luški admiral je bil tovariš njegovega očeta in komandant mornarice in prijatelj njegovega strica admirala Minntilla. In sploh: sistem Telefunken je najmanj tako dober kakor Poulsenov.

IZVIRNA IDEJA!

Potem pride ideja o televiziji. Navezuje se na neke prejšnje — nam neznanne dogodke. Zdi se namreč, da je

Pogled na kapelo poleg gradu Codellijevih, kjer je danes Jelovškova galerija

Codelli že tedaj konstruiral neki televizijski — ali bolje fotoradiotelegrafski — aparat in z njim napravil na veliko daljavo posnetek nekega Cap Blanca (?). In zdaj predlaga za avstrijsko mornarico kar dve vrsti fotografskih sprejemnih aparatov: barvnega in navadnega.

Precej dolg tehnični opis teh aparatov in skica, ki je narisana med besedilom in potem še ena, večja, na hrbtni strani pisma, utegnjo biti razumljivi strokovnjaku in zgodovinarju televizijske tehnike. In tu je potem še neko drugo pismo, nedatirano, a prav gotovo iz istega časa s še daljšim tehničnim

opisom in mnogimi formulami.

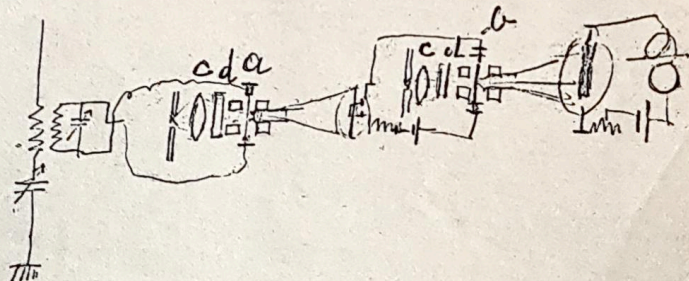
Kot je znano, je Codelli prišel na posvemi izvorno idejo za prenašanje slike na daljavo z elektromagnetom, mnogimi galvanometri, selensko celico in vibrirajočim zrcalom. Vibrirajoče zrcalo, ki je s svojimi vibracijami ujelo pravo frekvenco radijskih valov, je bila torej tista izvorna ideja, ki jo je vse življenje izpopolnjeval in s katero je dvajset let pozneje dosegel svetovno priznanje in patent v mnogih državah.

Na žalost pa Codelli tedaj ni imel časa, da bi dalje razvi-

jal svoje zamisli in svoje načrte. Ideja s televizijo se je bržkone tudi grofu Arcu pri Telefunkenu zdela preveč fantastična in v Berlinu so imeli druge skrbi. Codellija so izkoristili drugače, zaupali so mu mnogo bolj perečo nalogo: vzpostavitev radiotelegrafskih zvez s tedanjim nemško kolonijo Togo v Afriki. (Danes je Togo del Gane.) Mnogi strokovnjaki so tedaj menili, da je to nemogoče, on pa je izdelal projekt in zaupali so mu izvedbo. Codelli je odpotoval v Afriko in do junija 1911 dogradil prvo fazo teh radiotelegrafskih zvez. V prvi fazi je bil Togo povezan z radiotelegrafsko samo do kraja Nauen ob Atlantski obali, odkoder so tedaj že vodile kabelske zveze proti Evropi.

Druga faza naj bi ustvarila direktno radiotelegrafsko zvezo z Berlinom. In Codelli je z velikanskimi napori začel graditi oddajno postajo v kraju z imenom Kamino.

Poleti 1912 se je za kratek čas mudil v Ljubljani, a se takoj spet vrnil. »Laibacher Zeitung« tedaj navdušeno poroča, da Codellijeva zveza z Berlinom že deluje, da je »preskušal radio« v najbolj neugodnih podnebnih razmerah in da je z velikanskimi napori uspel v kratkem času s pomočjo samo treh monterjev in s 600 črnci zgraditi tri 80 m visoke stolpe — pa še vodni stolp in mnogo hiš. V natečajni pa so bili še trije 150 m visoki stolpi. Članek omenja, da je tudi radijska postaja v Ljubljani delo in darilo tega »našega zvestega Kranjca«. (To je bila pač seizmografska radiotelegrafska postaja dr. Belarja, ki je od leta 1911 delovala na Vegovi ulici v Ljubljani.)

Prva Codellijeva skica za televizijski aparat iz leta 1908 na hrbtni strani pisma grofu Arcu

FELJTON

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

PORAZ, UJETNIŠTVO IN REŠITEV

Njegove radijske instalacije v Afriki pa niso dolgo delovale. Že takoj v začetku prve svetovne vojne, leta 1914, so namreč Togo zavzele združene anglofrancoske čete in Codelli je — »na ukaz iz domovine« — vse skupaj sam razrušil. Podrobnosti o tistih dogajanjih so nam znane iz pisma, ki ga je leta 1928 pisal nemški inženir Schapiro družbi Telefunken. V tistem pismu je ta inženir priporočal financiranje izdelave prototipa televizije po Codellijevem principu in poleg natančnih tehničnih argumentov je posebno poudaril tudi Codellijev nemški patriotizem. Sodeč po tem pismu se je Codelli tudi osebno udeležil bojev, se hrabro boril — potem pa skupaj z drugimi Nemci padel v francosko ujetništvo. Pripeljali so ga v Francijo in internirali nekje v dolini Loire. Ko pa so za to izvedeli pri Telefunku, so preko svoje vlade in preko Rdečega križa intervenirali. In res: posrečila se je zamenjava — tudi Nemci so namreč imeli ujetih nekaj dragocenih francoskih znanstvenikov. Zamenjali so jih za Codellija...

Vse takšne zamenjave so se takrat odvijale preko Švice in tja so prepeljali tudi Codellija. Ta procedura je bila silno dolga in štelo je že leto 1917, ko se je Codelli znašel pri nemškem vojaškem atašeju. A tu so se začele nenavadne komplikacije. Nemški in avstrijski ataše sta namreč sprožila dolgo birokratsko vojsko z mnogimi polemičnimi dopisi sem in tja: kaj storiti s Codellijem? Nemci so se zanj potegovali — Avstrijci pa tudi, saj je bil vendar avstrijski državljani, a delal je za Nemce in boril se je z Nemci in Nemci so ga zamenjali. Med tem papirnati vojskovodjem med dvema atašejema je Codelli snoval, verjetno je imel celo nekaj priložnosti za eksperimente. Predlagal je nov izum: naelektrjen vodni curek kot obrambno sredstvo. Ni znano ali so ta njegov predlog sprejeli ali so izdelali prototip. Vsekakor se je pa Codelliju posrečilo, da se je tik pred koncem vojne vrnil v Ljubljano in v svoj grad ob Ljubljani.

LETA 1919 — LJUBLJANI TELEVIZIJO!

Za leto 1919 razpolagamo s presenetljivim podatkom, da je bila namreč radijski postaji v Ljubljani ponudena kompletna aparatúra za oddajanje slik. To piše v članku »Pro-

blemi gledanja na daljavo«, ki ga je leta 1934 objavil »Nas vaje, tedanje glasilo Radia Ljubljana. Seveda gre pri tem za tedanje radiotelegrafsko postajo, ki je delovala v okviru Poštné direkcije. Poleg tega je bila tedaj v Ljubljani tudi še skupina navdušenih radioamaterjev. Vendar Poštna direkcija tega predloga ni sprejela — in tudi še petnajst let kasneje ne — z izgovorom, da pač »uspehi televizije niso takšni kot pri akustični radiofoniji« — čeprav članek priznava, da »vse kar hrepeni po televiziji« in da vse »čaka, kdaj se bo ljubljanska kukavica prikazala«.

divjal po Ljubljani in potem še enkrat — leta 1930 — ko so mu prej v dvanajstih državah patentirali izum televizije in je bil že mednarodno znana osebnost.

O televiziji so slovenski časopisi v letih pred in po 1930 pisali izredno veliko — o Codelliju pa nič. To je bilo razdobje vzpona ljubljanskega radia in napredna slovenska tehnična in kulturna inteligenca se je kaj malo brigala za ideje in muke preostanka nemške manjšine v Ljubljani — in še manj za barone in aristokrate. Kakih posebno tesnih in prijateljskih stikov med njim, ljubljanskim radiom in kulturno-

pač niso takšni kot (pri akustični radiofoniji)...

GRAD IN IMETJE V OBUPNEM POLOŽAJU!

A Codellijev fideikomis je bil tedaj še vedno ogromen in je obsegal doberšen del ljubljanskega polja do Save in Tomačevega, del ljubljanskega barja, gozdna prostiranja med Višnjo goro in Liti-jo, več gradov na Dolenjskem in še posevost v grad Podturn pri Čakovcu na Hrvaškem. In v nekem pismu, ki ga je leta 1927 (pisal z gradu Thurn ob Ljubljani) svojemu prijatelju grofu Arcu v Berlin, piše:

Pristava ob gradu na Kodeljevem. Spodaj so bile nekoč konjušnice, zgoraj pa stanovanja za vrtnarja in druge delavce. Po vojni so bila tudi spodaj zasilna stanovanja, zazidali so starinske obokane vhode, kar bo treba spet podreti in stavbi vrniti njen starinski videz. To namerava storiti gostinsko podjetje »Figovec«, ki je že kupilo ves kompleks, v gradu bo vsakor hotel, pristava pa bo depandansa in restavracija.

Zanimivo je, da ta članek Codellija sploh ne omenja, čeprav je jasno, da to ni mogel biti nihče drug. Codelli je bil tedaj edini, ki je vprašanje televizijske tehnologije premleval že več kot deset let, to idejo je nosil s seboj po Afriki in ves čas svojega ujetništva in bivanja v Švici. Samo Codelli je — po kdove kakšnih eksperimentih v Švici — lahko do leta 1919 izdelal svoj prototip televizijske aparature.

A zakaj ga pri tem nihče ne omenja — niti tedaj niti pozneje? Odgovor na to vprašanje moramo poiskati v širšem razumevanju takratnih političnih razmer. Codelli se v slovenskem tisku skoraj sploh ne omenja — v času vsega svojega življenja je prišel ta imenitni baron in ta tako znana osebnost v slovenske časopise samo dvakrat: takrat ko je s prvim avtomobilom

javnostjo — ni bilo, se zdi. (Vsaj dokumenta ni o tem nobenega.) Bil je Nemeec in še predstavniki razreda, ki mu je zgodovina odzvonila.

A bil je Don Kihot in fantast. Njegova strastna vera v tehnološki napredek in zgle danost v lastno tehnološko fantazijo se je morala spopadati s trezno mislečim slovenskim meščanom in takšnim realističnim tehnologom — kot je bil na primer inž. Marij Osana. In za Slovence ni nič bolj značilnega kot to, da v tehnološkem pogledu ne tvegajo ničesar. Ne eksperimentirajo, ne iščejo ničesar novega — ne sprejemajo, kar je že dano in v svetu preizkušeno. Za eksperimente se ni odločila niti radiotelegrafska niti poznejša radiodifuzna postaja. Še leta 1934 je moral torej Codelli pogoltniti takšno preprosto in suho zavnitev: »Uspehi televizije

»Grad in imetje v obupnem položaju! Sekvester! Prisilni najemniki! Nobenega inventarja! Velikansko rentno premoženje brez vrednosti! Vse svoje premoženje bi lahko dal letno v zakup za ceno enega zajtrka! Leta 1921 sem v pol leta trdega dela, z velikanskimi vsotami denarja, energijo in poletom zadeve za silo uredil, tedaj pa me — udarec za udarcem — zapusti žena! Moja pristava zgori in v njej vse, kar sem novega ustvaril! Moj sin je umorjen!«

Zadeva z njegovim sinom je bila res tragična. Nekoč se je pozno ponoči vračal iz Ljubljane na Kodeljevo in šel je po bližnjici, ki je vodila mimo takratnih vojaških skladišč v Mostah. Tu pa je stal na straži vojak in ker se mladi Codelli na prvi poziv ni ustavil, je sprožil puško in ga smrtno zadel.

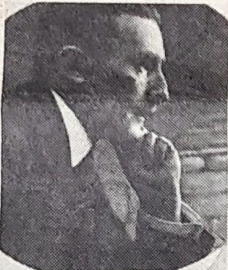
● PIŠE: DR. BORIS GRABNAR

5

FELJTON

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

Stara Jugoslavija je s posebnim zakonom ukinila fideikomise že na podlagi ustave iz leta 1921, a zaradi njene znane nazadnjaške politike so praktično obstajali še dalje — prav do leta 1934, ko so postali tako imenovana »svobodna lastnina«. Zadeli so jih tudi predpisi (sicer mile) agrarne reforme. Listine, stroškovne knjige in drugi poslovni papirji, ki jih je za Codellija vodil advokat dr. Benkovič, dokazujejo, da si je gospodar prizadeval, kako bi vse to ogromno podedovano fevdalno imetje spremenil v moderno kapitalistično veleposstvo. A brez posebnega uspeha. Bil je celo delničar Rudarske družbe »Otočec« in na otoku Krku, si je kupil vilo, ki jo je nameraval preurediti v hotel in imel je tudi jahto...

Baron Anton Codelli leta 1930. (Iz Ilustriranega Slovenca, junij 1930)

Zdi pa se, da vsega tistega velikanskega imetja tedaj sploh ni bilo mogoče upravljati na centraliziran način, torej kot kapitalistično privatno lastnino — ali kot se je tedaj reklo — kot »svobodno lastnino«. Bilo je v nasprotju z vsemi drugimi gospodarskimi in družbenimi silami in že vnaprej obsojeno na propad...

Sicer pa to Codellija najbrž niti ni posebno zanimalo. Zanimala ga je tehnologija, zlasti televizija — in bil je fantast. Vse svoje imetje je razparceliral in kos za kosom — odprodajal. In potoval je po svetu, mnogo potoval, v Nemčijo, na Dunaj, v Italijo, v Švico — študiral in študiral in eksperimentaliral in mogoče je tudi verjel, da mu bo nekoč v bližnji prihodnosti izum televizije, od katerega je bil obseden, prinesel bajno bogastvo...

Razprodaja je bila edini dohodek, ki je z njim finančno stotletja postikal Franc Jelovšek (1700—1764)

LABORATORIJ
FRANCIJA BARA

Tudi svojega ljubljanskega asistenta Francija Bara, ki mu

je pomagal sestaviti televizijsko aparaturo, Codelli sploh ni mogel plačati. Po končanem delu ga je nagradil z zemljiškooknjižnim prepisom neke parcele v Stepanji vasi...

Franci Bar je bil sin trgovca z elektro opremo na Mestnem trgu 5. Tja je pogosto zahajal tudi Codelli in si nabavljaj različne dele. Tam je bil majhen laboratorij za eksperimente s takrat novo in vznemirljivo radijsko tehniko in zbirališče mnogih amaterjev.

Po spominih Francija Bara je bila Codellijeva televizijska aparatura precej komplcirana — vsekakor pa to ni bila plošča Nipkova. Zamisel je bila povsem izvirna: aparat je imel nekakšno struno, napeto med dvema železnima stebroma. Pri določeni napečnosti so tresljaji strune dali frekvenco, ki jo je potreboval. Na sredi je bilo privito parabolično ogledalo, ki je imelo na zadnji strani magnetne lamele. Posebej je bila tu pritrjena še okrogla elektromagnetna tuljava, razdeljena na več manjših tuljav, ki so po induciranjem toku delale nekakšen krog. To je bila pglavina ideja, zaradi katere so ga sprejeli pri Telefunku. Žarek svetlobe je usmeril skozi zaslonko na parabolično zrcalo, to pa ga je odbijalo na projekcijsko steno. Vibracije zrcala je dosegel s pomočjo magnetnih tuljav in pri določeni frekvenci je steklo sliko kar samo »izvibriralo«. Steklo je delalo vibracije v obliki požaste spirale in točke projiciralo na zaslon.

Prva slika, ki jo je tako dosegel, je bila seveda dokaj medla, izvila se je iz središča kroga, v sredini je bila ostra, proti robu pa vse manj in manj. To je bila pomankljiva, a Codelli jo je opravil-

Starinski vodnjak na vrtu Codellijevega gradu

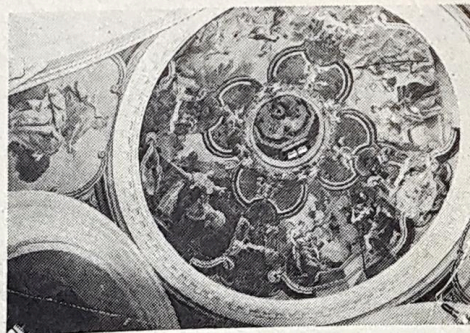
val, češ da gre pri tem za pravo »fiziološko gledanje«, saj pri vsakem gledanju vidimo ostro samo v eni točki, okolica pa je — bolj — o oddaljuje od osrednje točke — vse bolj in bolj medla.

Kljub temu pa je bila to za tiste čase velika ideja in velik projekt, ki ga je — kot rečeno — sprejela družba Telefunken. »Arbeitsauftrag« je 22. januarja 1929 podpisal dr. Schroeder. Predvideni stroški so bili 25.200 mark, za tiste čase ogromna vsota.

Delo se je zavleklo in izdelanih je bilo verjetno več različnih prototipov. Zanimiv dokument je kopija pisma z dne 14. III. 1930, kjer Codelli obvešča Telefunken v Berlinu, da bodo nekateri deli lahko izdelani tudi v Ljubljani — in sicer v laboratoriju radiooddelka Francija Bara na Mestnem trgu 5. Izpolnjeni projekt ni imel več strune, temveč jekleno palico, ki je bolj zanesljivo s tresljaji dosegla določeno frekvenco. Prav to jekleno palico in še nekaj stranskih delov, je izdelal Franci Bar.

Marca leta 1930 je Codellijev članek o televiziji, s skicami in fotografijami in podobnim tehnološkim opisom objavila nemška specializirana revija »Fernsehen«.

S svojim aparatom je Codelli končno nastopil tudi v Ljubljani in to junija 1930. Takrat mu je tudi Ilustrirani Slovenec posvetil skoraj celo stran. Najbrž lahko tudi domnevamo, da je Codelli stopil tedaj tudi v stik z ljubljanskim radiem in — če upoštevamo njegov donkihotski značaj — je prav verjetno, da je svoj izum tudi ponudil, kakor je storil že leta 1919 na Poštni direkciji.

Strop kapele dvorca rodbine Codelli, ki jo je v prvi polovici 18. stoletja postikal Franc Jelovšek (1700—1764)

FELJTON

● PIŠE: DR. BORIS GRABNAR

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

Če bi tedaj na Radiu Ljubljana našel razumevajoče glave, bi bila Ljubljana lahko ena prvih mest na svetu, ki bi dobilo televizijo — ali vsaj eno prvih, ki bi začelo eksperimentirati s televizijskim programom.

A resničnost je bila drugačna.

V tistih časih še ni bilo vsakomur jasno, kaj televizija sploh je in kaj utegne iz nje nastati. Leta 1919 si jo je vsakdo lahko predstavljal samo kot nekakšno fototelegrafijo ali pa kot nekakšen »daljnogled« — kar pač pove že njeno ime. Leta 1930 pa so si televizijo predstavljali kot nekakšno dopolnitev radia, dopolnitev, »ki ni daleč«. Cisto preprosto: radio naj bi dobil sliko, ljubljanska kukavica naj bi se prikazala...

Nihče tedaj ni mogel natančno predvidevati, da bosta to nekoč v prihodnosti dva medija, vsak s svojimi značilnostmi. Inž. Osana je leta 1929 pisal o »kinematografu ob domačem radiu« in trezno ugotavljal, da »laboratorijski eksperimenti še niso tako uspeli, da bi bili lahko ljudstvu dosegljivi«. To je zelo značilna izjava, ki jo kajpak moramo razumeti tudi kot nekakšen komentar in odgovor na Codellijevo prizadevanja.

V SVETOVNEM IZUMITELJSKEM VRTINCU

Ko je bilo delo pri Telefunku uspešno končano, se je začel nekajletni proces patentiranja izuma. A čas za izum televizije je medtem dozorel že v svetovnem merilu. Codelli že davno ni bil več edini izumitelj. Do leta 1930 so bili v Franciji že trije patenti za gledanje na daljavo, po eden je bil v Angliji in v Sovjetski zvezi — v Združenih državah Amerike pa kar šest. Med njimi je bil že tudi Zworykinov patent, osnovan na elektronskem principu. A nikomur še ni bilo jasno, čigava zamisel in čigav sistem bo prodrli. Med izumitelji, patentnimi pisarnami, proizvajalci opreme in podjetniki vseh vrst se je vnel strašen boj za prednost na svetovnem tržišču. Vsakomur je bilo tedaj že jasno, da bo televizija postala prav kmalu svetovna sila — da je takšen tehnološki napredek neizogiben in neustavljiv in da bo prednost imel tisti, ki bo zadevo prijel na pravem koncu.

Codelliju so do leta 1933 patentirali izum v 12 državah: v Nemčiji, Italiji, Jugoslaviji, Čehoslovaški, Švedski, Sov-

jetski zvezi, Danski, Franciji, Angliji, Madžarski, Poljski in v Kanadi.

Zavrnili so ga samo Norvežani.

Prvi odgovor patentne pisarne Združenih držav Amerike v Washingtonu leta 1928 — je tudi negativen (a to je še pred končanim prototipom za družbo Telefunken). Ko pa je bil patent odobren v Kanadi, je prišla ponudba

pa je neusmiljen in trd boj. V eksperimente so vlagali milijone in milijarde.

In ves ta boj je zavil v skrajno vjudne fraze in prijateljske pozdrave v tajni korespondenci. Prebiranje vsega debelega fascikla Codellijeve korespondence iz tistega časa utegne biti zanimivo za zgodovinarja televizijske tehnike. Za nas bo dovolj, če ugotovimo, da je bil Codelli od-

kala med kanadskimi in ameriškimi strokovnjaki, kjer sta nekajkrat podpisana tudi Baird in Cummings. Za Codellijeve patent se je začel zanimati tudi znani multimilijonar Morgan, ki je bil tedaj predsednik in lastnik družbe »Shortwave and TV Corporation« v Bostonu. Tej družbi je bila televizija tedaj že resna poslovna perspektiva. Morgan se je dopisoval z Emilom Bonnellyckom, ki je zastopal patentno pisarno v Washingtonu in branil Codellijeve patent. 20. februarja 1933 pa je Bonnellycke prejel kratko Morganovo sporočilo, v katerem je med drugim rečeno: »Obžalujemo, da po skrbni raziskavi naših inženirjev ne moremo v tem patentu najti nič takega, kar bi opravičevalo odkup.«

Bonnellycke je ta dopis šapirografiral in kopijo poslal Codelliju v Ljubljano.

To je bil konec. Poraz. V Ameriki so se po večletnem eksperimentiranju in oklevanju odločili za Zworykinov elektronski sistem, ki so ga potem še dolgo izpopolnjevali. Kot znano, je pozneje Zworykinu oporekel prednost Fairnsworth, dobil pravdo, a se je z njim tudi sporazumel in začela sta sodelovati.

In kar so počeli v Ameriki, so v Evropi posnemali — in uvažali. Svet je bil že tedaj premajhen za več kot en sam sistem televizijskih slik, ki so — nekaj desetletij kasneje — prekrile ves planet kot s čarobnim ogledalom, v katerem planet samega sebe ogleduje...

Codelli pa je s svojim vibrirajočim parabolnim ogledalom utonil v pozabo. Utonil je v pozabo skupaj s kakimi petnajstimi izumitelji, ki so se borili za prednost svojih zamisli. A bil je med njimi in njegov boj je imel svetovne razsežnosti. In bil je naš — ta naš ljubljanski baron!

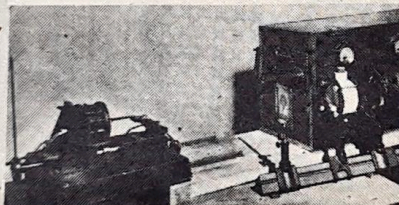
Zelo malo mest je na svetu, ki se lahko ponašajo s tem, da se je tudi pri njih porajala televizija.

ČUDODELNİK Z BAJALICO

Če hočemo razumeti ta svetovni izumiteljski proces, moramo predvsem vedeti, da noben izum ne prihaja iz čistega navdihla kake osamljene genialne glave. Proces izumljanja ni preprosto odrajanje narave in njenih zakonitosti v »duhu«. To je predvsem družben proces, proces intenzivne izmenjave informacij, proces svetovne komunikacije, v katerega se vključujejo številni iskalki. Nekateri so bolj, drugi so manj genialni.

Televizija, gledanje na daljavo

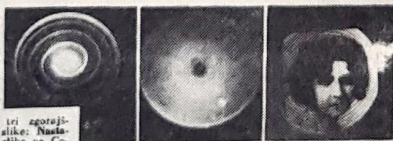
Znameniti uspehi dveh naših rojakov na tem polju

Najnovjši Codellijev radijski aparat za slike, ki ga je konstruiral baronko leto v Berlinu.

Zgoraj na levi: Baron Anton Codelli, gradnik pri Ljubljani in avtorstvo znanih izumov na polju radia in televizije.

Na desni: Codellijev sprejemni aparat za gledanje na daljavo.

Vse tri zgoraj navedene slike: Našalica slik na Codellijevem televizijskem sprejemnem aparatu.

Codellijeve televizijske aparature leta 1930. Izdelane so bile deloma na stroške Telefunka v Berlinu, deloma pa tudi v Ljubljani v delavnici Francija Bara na Mestnem trgu. (Iz Ilustriranega Slovenca, junij 1930)

tudi od American Patent Corporation v Washingtonu.

Dopisovanje in postopki za patentiranje so bili mučni, dolgotrajni in dragi. Pismene in ustne debate in mnoga potovanja. Vse to je trajalo polnih šest ali sedem let. Codelli je bil v vrtincu svetovnega izumiteljskega dogajanja in seznanil se je z mnogimi najvidnejšimi strokovnjaki tistega časa. Bil pa je tudi prikrit boj med njimi, bil je to boj med velikanskimi kapitali, korporacijami in — državami. Boj za prednost in boj za prestiž. Potekal je strogo po predpisih patentne zakonodaje in mednarodnih patentnih sporazumih — bil

lično informiran o vsem tem dogajanju — tu so na kupu vsi načrti in opisi vseh dotakanih patentov in eksperimentov.

In zanimivo je razmišljati, kako je sredi tega silnega boja med izumitelji in kapitali in državami — narava počasi razkriva svojo skrivnost: možnost difuzije gibljivih slik, možnost, da celotna družba gleda svoje lastno gibanje. Kajti to televizija je.

MORGAN:

»OBŽALUJEMO...«

Codelli je bil v tem boju bojevnik in sporni predmet obenem. Izredno zanimiva je debata o Codelliju, ki je pote-

FELJTON

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

A prav gotovo bi ravno najpomembnejših izumov sploh ne bilo, se pravi najbrž bi sploh ne bilo tistih dokončenih rešitev, kisose uveljavile — če bi ne bilo pred njimi kopice manj pomembnih, manj genialnih in slabših rešitev. Torej: z gotovostjo lahko trdimo, da bi brez Codelljevih naporov in naporov še nekaterih drugih izumiteljev, katerih principi televizijske tehnike se niso uveljavili — tudi Zworykinovega in Fairnsworthovega patenta ne bilo. Za en sam genialni izum je potrebna kopica manj genialnih.

Codelli pa je pri nas utonil v pozabo tako popolno, da danes marsikateri Ljubljčan ne ve ne niti tega, zakaj se Kodeljevo imenuje Kodeljevo.

Ostal pa je v spominu starejših, preprostih ljudi kot nekak žudodelnik, ki je z bajalico hodil po svojem veleposestvu in iskal vodo. In kjer je on rekel, da voda je, tam prav gotovo niso zaman kopali vodnjaka. In baje je našel tudi vsako zakopano železo in vsak izgubljen cekin...

ZENŠKE, ZENŠKE, ZENŠKE...

Tisti, ki so mu bili blizu, pa so vedeli še za eno, morda nekoliko prikrito lastnost: da je bil namreč ta elegantni baron vse do svojih poznih let — velik ljubitelj nežnega spola. Pravi don Juan — v nekem smislu seveda. Zdi pa se, da je vnel le malo nežnih ljubljanskih src. Vsa korespondenca, kar je je ohranjene — razen enega samega bežnega primera — je nemška. Svoje ljubavne zveze je Codelli pletel na visokem mednarodnem aristokratskem nivoju: na Dunaju, v Švici, v Italiji, v Berlinu, na Madžarskem itd.

Doživljal pa je tudi težke nesreče — v svojem osebnem življenju nikakor ni bil srečen, nikoli se ni mogel umiriti. Njegova prva žena ga je zapustila in njegov prvi sin je bil — kakor smo že omenili — po nesreči ustreljen.

Po nekem pismu — spet profu Arcu — sklepamo, da je bila njegova prva ljubezna neka gospa Stilke, ki jo je nekajkrat obiskal. Piše pa, da je bil že takrat — to je bilo okrog leta 1907 — tako zelo obseden z brezičnimi zvezami, da ni imel časa za druge, da ni imel časa za družino, da ni imel časa za ljubavne življenje. In čeprav je žabno življenje, vendar je kot plemič vselej spoštoval tradicionalne oblike vedenja, je bila pri tisti gospej Stilke pri kosilu neka starodavna navada — da so namreč raz-

porejali goste okrog mize po nekem »plutokratskem redu«, ki našemu baronu, ki je želel sedeti prav poleg svoje gostiteljice — ni ustrezal. Prekršil je ta red, pri tem pa se je tako zameril, da je ob slovesu slišal jasen namig, da mu ni treba priti nikoli več...

Kdaj se je prvič oženil, iz njegove korespondence ni čisto jasno razvidno. V Švici je že med vojno prebival skupaj z neko madame Pichon, potem pa pravi, da je leta 1920 blodil okrog brez državljanstva, po Švici, Čehoslovaški, na Dunaju. Jeseni pa se je prvič srečal s svojo drugo ženo — Heleno Drapsche-Lazar na domačem posestvu — in to po »sedemletnem nepostojalnem poročnem potovanju...« Ta žena pa ga je potem, ko je bil njun sin

ski izlet v Dalmacijo. Lahko si predstavljamo, da avtomobilski izlet leta 1922 v Dalmacijo ni bil kar tako in niti malo podoben današnjim udobnim potovanjem. To je bil velik športni podvig po skrajno slabih cestah, skozi divjino in z motorjem, ki ga je bilo treba neprestano popravljati. In v avtomobilu sta bili poleg tega še dve občutljivi dami iz visoke družbe in razmerja med njimi, namreč ljubavni trikotnik, je bil skrajno delikaten in se je brž zaostрил... Bili so strašni boji in komične situacije, piše Codelli lastno-ročno — in pri vseh teh menjavah je hči izgubila pogum...

Iz prvega zakona je imel še hčer Carmen, ki se je leta 1926 poročila z italijanskim grofom Barbom Weisenstei-

ven dar možne: Codelli se je s pomočjo dobrih zvez dokopal do samega papeža, potoval v Rim in bil pri njem v avdienci. In res si je izposloval posebno dovoljenje.

Potem se je oženil še enkrat — z neko mlado Madžarko — a z njo menda ni imel otrok.

Henrietta živi danes v Argentini, a izselila se je z materjo že v ranih otroških letih. Sisi pa je ves čas živel z očetom v Ljubljani — a leta 1941, ko se je Ljubljana znašla pod italijansko okupacijo in ko je meja z Nemčijo tekla prav blizu Codelljevega gradu — je optiral za Nemčijo. To so storili tudi skoraj vsi drugi ljubljanski Nemci — vendar pa se je baron Codelli temu odločno uprl. Spor med očetom in sinom je bil baje zelo hud, zlasti še, ko se je Sisi nato kot prostovoljec javil v

Grabnica rodbine Codelli na pokopališču v Štepanj vasi

tako nesrečno ubit — zapustila.

DELIKATNI LJUBEZNI TRIKOTNIK

Na Dunaju se je potem zapletel z neko avstrijsko grofico — pravzaprav je bila to ena njegovih prvih ljubezni — a zdaj je imela že odraslo hčer. In zgodila se je velika »tragi-komedija«: še vedno je bil všeč materi, njemu pa samo njena hči. In ta ljubezna je bila oboježenska. Potem zaroka in komplikacije: hči se hoče poročiti samo katoliško, to pa ni bilo mogoče, kajti njegova prva žena je bila še vedno živa. Leta 1922 sta ga mati in hči spet obiskali in naredili so skupen avtomobil-

nom. Tudi druga hči Liselotte se je poročila z Italijanom — to je bil neki conte Romano... In leta 1927 je bil Codelli prvokrat dedek...

SAMO PAPEŽ JE LAHKO DOVOLIL RAZVEZO

Njegova druga žena, Helena Drapsche-Lazar, mu je rodila sina Antona — Sixtusa, po domače so mu rekli Sisi — potem pa še hčer Henrietto. A tudi ta drugi zakon ni bil srečen. Zdaj je bil Codelli tisti, ki se je skušal žene iznebiti, ločitvene pravde so tekle polnih sedem let. V strogem katoliškem in aristokratskem vzdušju in utrjenih razmerah ločitve seveda načeloma sploh ni — a izjeme so bile

namško vojsko. Po nekaterih vesteh je že takoj spočetka v Rusiji padel, po drugih vesteh pa se je po vojni pojavil v Beogradu (kar se zdi nekoliko neverjetno), kjer je bil baje likvidiran.

Ceprav so vsi ti podatki o Codelljevi družini skrajno nepopolni in nezanesljivi in zelo malo vemo, kakšno je bilo resnično življenje te ljubljanske aristokratske družine v njihovem znamenitem gradu, si vendar lahko mislimo, da je že pred vojno, še bolj pa seveda med njo — doživljala svojevrstno agonijo. Med vojno so zgoreli mnogi Codelljevi gradovi, dohodki so povsem uplahnili in široke mednarodne zveze so bile večinoma pretrgane...

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

POLITIČNE UGANKE

Zanimivo bi bilo vedeti, kako se je Codelli politično orientiral. Vsi znanci zatrjujejo, da je bil povsem apolitičen, da so ga zanimale le tehnične zadeve, pa lepe dame — da pa je bil (tako ali drugače, po tradiciji ali po prepričanju) zelo pobožen. On je bil tisti, ki je financiral gradnjo cerkve na Kodeljevem (danes poleg kina Triglav), kjer lahko vidimo njegov družinski grb.

Sin Sisi pa prav gotovo ni bil apolitičen. Njegova odločitev, da optira za Nemčijo in to celo proti očetovi volji, je imela brčkone jasno ideološko podlago — to je bilo navdušenje za Hitlerja. Tega izredno hudega spora se spominja tudi takratni Codellijev vrtnar Strlekar. Strlekar, aktivist OF, je v njegovem cvetličnjaku uredil bunker, kjer je bilo skladišče orožja, namenjenega partizanom. Italijani so ga nekoč odkrili — a na srečo je bil prav tistega dne prazen. Vendar so Strlekarja zaprli. Codelli je tedaj pri visokih italijanskih okupacijskih oblasteh interveniral (visoke zveze je vselej imel) in rešil svojega vrtnarja iz šempeterske jetnišnice. Čeprav je Codelli marsikaj vedel, kaj vse se na njegovem posestvu dogaja, ni nikoli ničesar izdal in tudi Strlekarju ni po prihodu iz ječe ničesar očitil...

SEDEMESELETNI LJUBIMEC?

Codellijevo vedenje pod nemško okupacijo pa ostane kljub temu precej nejasno. Na svoj aristokratski način seveda — se je vselej imel za Nemca in njegove zveze z Berlinom so bile zelo tesne in pogostne. A zdi se, da so se že po prihodu Hitlerja na oblast precej zrahljale — zgostile pa so se zveze s Švico. V Švico je večkrat potoval — tudi med vojno in zlasti tik pred koncem vojne, ko so potovanja postajala vse težavnejša in nevarnejša in ko se je fronta že približevala. Aprila 1945 je odpotoval z majhnim kovčkom, kjer je bilo baje samo osebno perilo in pred odhodom je izjavil, da se bo kmalu vrnil. Govoril je, da hodi v Švico samo na obisk k neki dami...

A po osvoboditvi se ni več vrnil. Tedaj mu je bilo že sedemdeset let. In čisto logično je vprašanje: je res hodil v Švico samo zaradi neke dame, samo zaradi ljubezenske zveze? Ga je tista ljubica res tako naklonjeno

vdrževala, ko je med vojno ostal povsem brez dohodkov?

A ta sedemdesletni baron ni bil samo elegantni ljubimec aristokratskega vedenja — bil je tudi mednarodno znan strokovnjak za radijske zveze. Nekoč je imel zelo tesne prijateljske stike ne samo z nemškimi, temveč tudi z angleškimi in ameriškimi radijskimi strokovnjaki. In po kaj naj bi takšen človek tolikokrat potoval v Švico v letih 1944 in 1945? Ljubimkanje?

Marsikaj je mogoče sumiti, dokazati pa ni mogoče ničesar.

In kar se tiče televizije: Goebels je imel z njo že pred vojno grandiozne načrte, Codelli pa je stal ob strani. Ni podatkov, da bi se po letu 1933, ko so mu v Ameriki

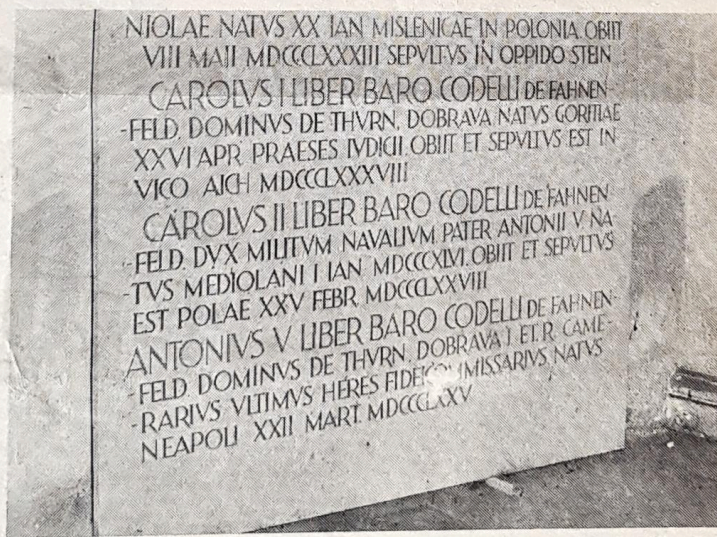
okrog so divjale bitke in Codellijevi gradovi so bili v ognju. Ti zapiski razodevajo izobraženo, literarno nadarjeno osebnost, subtilni značaj — in hude duševne muke. Seveda je tudi ideološko povsem zmedena, a to ni duševna zmedenost, ni bolezen, temveč prava ideološka zmeda, globoka človeška notranja razklanost, ki razodeva njen in družinski brezizhodni položaj.

Carmen mestoma čisto naravnost simpatizira z Osvobodilno fronto, obžaluje bratomorno vojno, navaja vrsto grozljivih zgodb o mučenju v italijanskih zaporih, ki so jih pripovedovale nekatere pacientke — in izraža svoje popolno razočaranje nad italijanskim naro-

Evropejka — bi spet najraje kar umrla za Hitlerja — a »mi Nemci smo mehki in jaz sem samo »ein Auslandsdeutsche, ein unsichtbares Etwas der grossen deutschen Seele.«

In vselej kot refren: »Oče je še vedno v Švici...« »Oče je prišel, pa se mu je zelo mudilo...« »Oče spet odpotoval v Švico...« »Oče je še vedno v Švici...« itd. itd....

Muke so ostale nerazrešene, vprašanja neodgovorjena, tujerodna kranjska fevdalna rodbina, ki ni znala zaživeti niti z meščanskim razredom in se vključiti v slovensko nacionalno življenje, je bila ob udarcu revolucije v hipu izbrisana; izginila je s površja zemlje in ugasnil je celo spomin nanjo...

Del latinskih napisov v grobnici Codellijev v Štepanji vasi. Tu so naštetni vsi člani rodbine. Po slednji gospodar — naš izumitelj — je bil rojen v Neaplju leta 1875. Letnica smrti ni vpisana, nihče ne ve, kje je umrl in kdaj in nikomur tudi ni mar, da bi poizvedel.

odklonili odkup, še ukvarjal z njo. A zakaj ne, ko je vendar postajala vse bolj in bolj aktualna?

POSLEDNJA AGONIJA PLEMISKE RODBINE

Drobce poslednje agonije te kranjske fevdalne rodbine lahko prebitamo tudi v deloma ohranjenem nemškem dnevniku njegove prve hčerke Carmen, ki je bila med vojno na Studencu. Zdi se, da je bila sicer zdrava, da jo je torej oče namestil v bolnišnico za duševne bolezni samo zato, da bi bila nekako »na varnem« — kajti povsod

dom in italijansko kulturo. Potem pa spet piše, da je po radiu poslušala Goebelsov govor, ki jo je povsem prevzel — in spet sanjari o novi združeni Evropi, ki da jo bo baje uredil Hitler. In pravzaprav ji ni jasno, kaj pravzaprav je: Slovenka ali Nemka? A vprašanje si zastavlja, povsem naravnost, mukoma in odkritosrečno. Najti hoče odgovor o svojem osebnem položaju. Potem se izvije iz škripcev z izjavo, da je predvsem Evropejka, ki dobro obvlada tukajšnji »deželni jezik« in da ji je slovensčina »zrasla iz srca«. In ker je tako

Po nacionalizaciji se je v Kodeljevem gradu naselila Partijska šola, zdaj so tam športna igrišča in kopališče. Na Codellijevih njivah in travnikih so zrasi bloki in stolpnice...

... in po strehah so vsepovsod televizijske antene...

Na pokopališču v Štepanji vasi je veličastna družinska grobnica Codellijevih. Poslednji vladar tega veleposesta Anton VI. Codelli von Fahrenfeld je bil rojen leta 1875. Letnica smrti ni vpisana, nihče ne ve, kdaj je umrl in kje — in nikomur ni niti mar, da bi to zvedel...

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

NENAVADNA VLOGA NA MINISTRSTVU

Leta 1945 — v tistih prvih vriskajočih mesecih po osvoboditvi — nihče ni pomislil na televizijo. Čemu neki? Pravkar priborjena svoboda, krvavo plačana zmaga nad okupatorji, revolucionarni zanos in silne ideje in načrti, ki smo jih imeli in jih kovali — niso vsebovali in niso mogli vsebovati prav nikakršnega znanja o tej prihajajoči tehnologiji. Naše ideje so bile vroče in silovite, je bila naša volja, da z njimi oblikujemo naš pravkar osvobojeni svet.

Tisto jesen so gledališča spet odprla vrata slovenski besedi in slovenskim igralcem. Ljubljanska Drama je bila večer za večerom nabita do zadnjega koticčka. Velik srčnež je bil tisti, ki je prišel do vstopnice.

V Ljubljani so bila ministrstva — in že to je bilo imenitno. In na tedanje Ministrstvo za kulturo in prosveto je nekega dne prišla nenavadna vloga: prošnja za dodelitev dotacije petih milijonov dinarjev. Avtor vloge je predlagal, da za ta denar zgradi električno napravo, ki bo omogočala gledati predstavo Drame istočasno tudi v Unionu...

Bila je to nenavadna in čudna vloga in nihče ni vedel, kaj naj bi storil z njo.

O tem dogodku, žal, ne razpolagamo z nobenim dokumentom. O njem je pričal samo pokojni Polde Pavčnik (zapisek o tem pričevanju je objavljen v Studiju programa 1972-2, str. 8). Po pripovedovanju Poldeta Pavčnika so to vlogo tam podrobno in natanko prebrali, si jo predajali iz rok v roke in si ubijali glavo, kaj naj bi storili z njo. A ukrenili niso ničesar, saj se prav zares tudi ničesar ni dalo ukreniti. Polde Pavčnik se ni več spominjal, kdo je bil podpisani — o Codelliju tedaj ni vedel ničesar. Vedel pa je, da nikoli niso sestavili nobenega odgovora, kaj šele da bi verjeli, da bi bilo kaj takšnega možno. Vloga je potem kar nekako »zaspala«.

V celotnem kontekstu naše zgodbe pa lahko danes malo več uigavamo o avtorju tiste vloge. Je bil to sam Codelli, ki je morda tedaj ilegalno ali pollegalno ali celo legalno prišel v Ljubljano? Razlogov bi imel pač dovolj — če ne drugega, moral je priti pogledat, kaj se je z njegovim gradom in posestvom zgodilo. Ali pa sam sploh ni prišel in je vlogo samo napisal, prinesel in oddal pa jo je kdo drug?

Kdo? Je bil to kdo iz njegovega kroga? A kolikor nam je znano, nobenega takšnega kroga tedaj v Ljubljani Codelli ni imel — bil je povsem osamljen.

Predlog je bil seveda fantastičen in donkihotski — prav v skladu z njegovim značajem. Vendar pa ne moremo dvomiti; tehnično bi bil izvedljiv — v njegovi ideji ni bilo celo nič novega. Takšne televizijske prenose so že pred vojno prirejali v Hitlerjevi Nemčiji — s povsem drugačnimi političnimi nameni, seveda — a to v tem trenutku sploh ni važno.

Važno pa je ugotoviti tole: da tedaj niti nam niti Codelliju, niti nikomur drugemu niti v Ameriki, Nemčiji ali Sovjetski zvezi ni bilo povsem jasno, kakšna tehnologija prihaja,

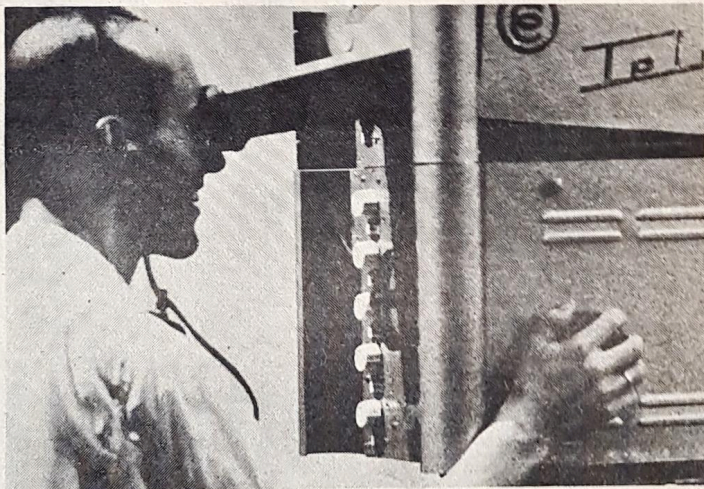
ski radiotelegrafski postaji; tretje leta 1930 — Radiu Ljubljana; četrte leta 1945 — Ministrstvu za kulturo in prosveto. Vsi poskusi so bili brezuspešni. Končali so se ne le s posmehom in smrtjo — temveč tudi s popolno požabo. Prava pot je bila v rokah drugih družbenih sil. A tudi to ni bila ravna pot.

POBUDA INŠTITUTA ZA ELEKTRO ZVEZE

Codellijevi poskusi so kot nekakšen donkihotski uvod v uvedbo televizije v Sloveniji. Po osvoboditvi in po njegovi samotni smrti nekje v Švici tehnološki entuziazem ni ugasnil v glavah redkih strokovnjakov — povsem pa je ugasnil v publicistiki. Medtem

Wedama, sočevalca tega inštituta, udeležila evropske konference za radiodifuzijo v Stockholmu. Tu je tedaj tudi predložila za Jugoslavijo sistem 625-50 — 7 MHz. Na osnovi tega predloga je Jugoslavija že tedaj dobila določene frekvence, ki so ostale rezervirane zanjo. Že tam je bil za Ljubljano določen 5. kanal.

Ta odločitev je zelo važna. Z uvajanjem televizije se je namreč v značnem prostanstvu nad vsako državo odprla nova dimenzija, nov »prostor«, ki ga je bilo treba zasedeti in obvladati. Države v Evropi so si ta nova prostranstva morale brezpogojno razdeliti in to na mitoljuben način. Samovoljno privsjava-

Inž. Albin Wedam z doma izdelano televizijsko kamero

kako se bo vključila v družbo in kako jo bo treba uporabiti. Gledati predstavo Drame istočasno tudi v Unionu? Lepo. To je uporaba televizije kot tele-vizije, gledanja na daljavo, to je televizija kot »daljnogled«. Bila je zabloda, stranpot — vedeti moramo, da brez krivih poti tudi poznejših ravnih cest nikoli ne bi mogli biti.

Iz življenjepisa tega našega čudovitega barona lahko zaključimo z ugotovitvijo, da je bil genialni fantast, ki je hodil po krivih poteh in s tem drugim omogočil, da so našli pravo. Uvedbo televizije je pri nas predlagal — prvič leta 1907 — avstrijski mornarici; drugič leta 1919 — ljubljana-

ko so imeli Slovenci pred vojno večkrat priložnost prebrati članke, v katerih je pisalo, kako »vse kar hrepeni po televiziji« in je glasilo Radia Ljubljana poročalo o pismih svojih poslušalcev, ki so povpraševali, kdaj se bo »ljubljanska kukavica prikazala«, takih člankov zdaj nenadoma ni več.

Pač pa je že leta 1947 Boris Kidrič ustanovil Inštitut za elektro zveze, ki se je brž začel ukvarjati tudi s televiziji. Uvoz dragih aparatov tedaj še ni bil možen in mladi strokovnjaki so tedaj prve aparature sestavili sami — seveda po vzorih iz tujine. Leta 1952 se je jugoslovanska delegacija pod vodstvom inž. Albina

ne je tu nemogoče. In narava tega velikanskega prostranstva je takšna, da je v njem mogoče graditi čudovite medsebojne zveze, ki služijo prijateljskemu spoznavanju med narodi — ali pa tudi postavljati bariere. Seveda samo do neke mere. A vojskovanja tu ne more biti.

In leta 1952 so bile politične razmere — ob silni informbirojevski gonji — takšne, da se je Jugoslavija brezpogojno morala odločiti za sistem svojih zahodnih sosedov. Vzhodne države so se odločile za drugačen sistem, s tem pa je tu zrasla določena »nevidna« pregraja, ki je tudi pozneje ni bilo več mogoče povsem podreti in premostiti.

FELJTON

● PIŠE: DR. BORIS GRABNAR

9

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

DOMA IZDELANA TV KAMERA

Leta 1953 je Inštitut za elektro zveze pokazal slovenski javnosti svoje aparature v okviru razstave radia in telekomunikacij na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani. Tu so tedaj pokazali prvo snemanje televizijske kamere, ki je bila izdelana v Ljubljani. Spored pa so po kablih prenašali na sprejemnike — tudi domače izdelave — na samem razstavišču.

Režiral je Franc Jamnik, nastopali pa so sodelavci Radia Ljubljana, kot napovedovalki Draga Rogelj in Štefka Vendraminova. Med drugimi je nastopil tudi Frane Milčinski-Ježek.

To je bila prva javna televizijska oddaja v Jugoslaviji, ki pa jo je »Godišnjak JRT«, ki vsako leto objavlja objavlja in dopolnjuje važne jše datume v zgodovini jugoslovskega radia in televizije — izgubil iz evidence.

Treba je povedati, da ti prvi poskusi v slovenskem tisku niso rodili skoraj nobenih odmevov. O njih je pisal samo Zeljko Cener v reviji »Življenje in tehnika« (1953, str. 288) — in pa beograjski NIN (30. 8. 1953).

Leto kasneje je novinar Jože Keršmanc — tudi v reviji »Življenje in tehnika« (1954, str. 245) — poročal o podrobnostih pobude teh strokovnjakov. To je bil petletni načrt za uvedbo televizije v Jugoslaviji, ki je bil na 40 tipkanih straneh predložen pristojnim forumom. Po tem načrtu bi bili v prvih dveh letih poglobitveni poskusi opravljeni v Ljubljani, tu naj bi se razvila tudi proizvodnja TV opreme in sprejemnikov, prav tako pa tudi prve poskusne oddaje. V tretjem, četrtem in petem letu pa naj bi razširili televizijsko omrežje po vsej državi. Načrt je torej predvideval, da bi bile leta 1957 že po vsej državi redne oddaje. O istem načrtu je pozneje (11. 9. 1954) izšel tudi neki članek v Slovenskem poročevalcu, (prvi, ki je pisal o tem pa je bil pravzaprav »Front« (ilustrirani vojni list — 5. 3. 1954).

Ta načrt ni bil sprejet. Zakaj ne in kakšni so bili ugovori? O tem ni nikakršnih podrobnejših komentarjev in pojasnil.

TREBA JE BILO POČAKATI

Tisk in radio sta bila tedaj zaposlena s povsem drugo

problematiko. Imeli smo precejšnje gospodarske težave in uvajanje televizije se je marsikomu zdelo predrago, nepotreben luksus — če ne že kar fantastično. A takšen zgodovinski potek dogodkov je treba razumeti: televizija je čisto drugačen medij kot radio. Radio se je lahko rodil iz pobude navdušenih amaterjev, lahko je spontano rasel iz slovenskih nacionalnih tal in nacionalne kulture. Televizija pa ni mogla nastati kot nekakšna slovenska posebnost in kot čisto slovenska pobuda. V državo je bila lahko uvedena samo po enotni jugoslovanski zamisli — od zgoraj navzdol. Treba je bilo počakati, da so za takšno zamisel dozorele vse glave v državi. In dozorele so — to je bilo neizogibno. Kajti televizija sama je neizogibna zgodovinska nujnost. Ne more se je otresti nobena razvijajoča se družba, kajti ona sama ni nič drugega kot družba sama — svojevrstne elektronske zveze. Televizija je del elektronske narave sodobne družbe.

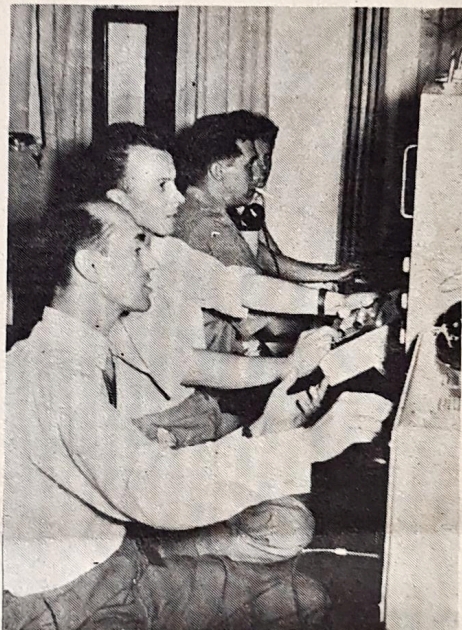
Ko je v Evropi v 21 državah delovalo že 92 televizijskih postaj je bila Amerika s televizijo že zasičena, je Zvezni izvršni svet ustanovil Komisijo za radiodifuzijo in izgradnjo televizije v državi. Ta komisija se je prvič sestala 16. in 17. marca 1956. Radio Ljubljana je zastopal inž. Stanč Rojce, Inštitut za elektro zveze pa inž. Albin Wedam. Komisija je izdelala predlog za prvo etapo izgradnje televizije in ta predlog je Zvezni izvršni svet sprejel 13. junija istega leta.

PRVI SPORED.

KI JE ŠEL

»SKOZI ZRAK«

In avgusta istega leta je Inštitut za elektro zveze v

Pri režiji ene prvih slovenskih televizijskih oddaj. Prvi z leve je inž. Albin Wedam, tretji pa je France Jamnik, prvi slovenski televizijski režiser.

okviru sejma elektronike na Gospodarskem razstavišču privedil spet Mednarodno razstavo radia in telekomunikacij, že tretjo po vrsti. Spet so razstavili tudi televizijo — ta naj bi bila pač poglobitvena privlačnost razstave. Organiziran je bil tudi poseben spored.

Ta spored je bil prvi, ki je šel »skozi zrak« in ne več po kablih kakor tisti iz leta 1953. Tu je bil zdaj oddajnik francoske firme Thomson-Houston, ki se je tudi udeležil

razstave. Kdor je torej tedaj v Ljubljani imel TV sprejemnik, je tisti spored že lahko spremljal.

Tudi pri tem sporedu je sodeloval Radio Ljubljana.

Tedanji direktor France Perovšek je zadalil nekatero sodelavce, da so program organizirali: to sta bila predvsem Bojan Kardelj in Vinko Vodopivec. Režiral je spet France Jamnik, napovedovala pa Draga Rogelj in Beno Hvala. Spet je nastopil Frane Milčinski-Ježek, poleg njega pa še Ruša Bojčeva-Špela. Dušan Povh je ob tej priliki naredil prvi slovenski televizijski film — o avto dirkah na Ljubelj. Kot intervjuvance je med drugimi nastopil tudi starosta slovenske elektronike, prof. inž. Marij Osana.

Tudi ta dogodek se je izmuznil iz evidence sestavljačev seznama važnejših datumov v razvoju jugoslovske televizije. Prva zagrebška oddaja, ki je bila 3. septembra 1956, ni bila prva v Jugoslaviji — ampak šele tretja po vrsti.

»PETILETKA« POSTANE »DVELETKA«...

Zdi pa se, da sta se prav ob tej priložnosti, avgusta 1956, srečali pobuda od spodaj in pobuda od zgoraj.

Prva, ki je na slovenski televiziji nastopala kot napovedovalka, je bila Draga Rogelj. Delala je tudi intervjuje. Poleg nje je inž. arh. Branko Simčič.

● PIŠE: DR. BORIS GRABNAR

10

FELJTON

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

Inštitutu za elektro zveze so priznali pionirstvo, a v šali so njihovo petletko označili kot »privatno«. Zdaj so jo »podržavili« in naglo spremenili v »dveletko«... Tako vsaj je tedaj v »Tedenski tribuni« poročala Olga Ratej.

In res — tedaj se je že mudilo. Prehiteli so nas ne le vsi sosedje na severu, vzhodu in zahodu — temveč tudi v Zagrebu. Zdi se, da se je Radio Zagreb od vsega začetka mnogo bolj zanimal za televizijo kot Radio Ljubljana. Že 15. maja so postavili na Sljemenu velik oddajnik, ki je začel prenašati tuji TV program.

Tuji TV program je bil viden že v obrobnih slovenskih pokrajinah na Primorskem, v Mariboru in okolici. Radio Zagreb je — kot je bilo že omenjeno — prvo domačo televizijsko oddajo izvedel 3. septembra 1956 — in 29. novembra istega leta so začeli z rednimi poskusnimi oddajami.

Zagrebski program je Ljubljana začela prenašati prek Krivavca šele 19. marca 1957.

TELEVIZIJA

— »NIČ POSEBNEGA«

Prav zanimivo je pregledovati, kako je tedaj slovenska javnost sprejemala televizijo. Komentarjev v tisku je izredno malo, kar pa jih je, se običajno omejujejo na голе informacije. Tisk torej televiziji ni dajal prav nobenega poudarka — slovenski novinarji pravzaprav niso razumeli, kaj se dogaja. En sam komentar lahko omenimo. Ta je izšel 16. avgusta leta 1956 v Tedenski tribuni — nepodpisan. Njegov naslov: »Televizijska senzacija«. Avtorju se tisti spored na Gospodarskem razstavišču ni zdel »nič posebnega« in dodal je: »A tudi marsikje po svetu televizija ni nič takega, da bi bilo o njej vredno pisati podlistek.«

Ce danes uvajanje televizije v družbo označujemo kot pomemben korak v novo epoho razvitosti, moramo pri tem povedati, da je slovenska kultura javnost stopala v to novo epoho — z zmrdivanjem.

V tisku je najti samo nekaj poročil o televiziji v tujini — in vsa ta poročila jo prikazujejo kot ali »nič posebnega« ali pa celo kot škodljivo, nekulturno, kot »totalitarno narkozo«. Brali smo celo, kako s televizijo samomorov, kako raste kriminal, zlasti

mladinski, pa še odstotek kratkovidnih ljudi, kako televizijam ni sodeloval. Sodeloval je pač na prošnji

Milan Kumar, avtor prve televizijske »špice« — pastirček s piščalko. Glasbo je tedaj napisal Uroš Krek.

vizija ogroža zakonsko in družinsko življenje itd., itd.

»FAKTOR ZAVESTI«

Vendar so dogodki tekli dalje z neizogibno zgodovinsko nujnostjo. Ta se prebija v resničnost ne glede na to, ali jo ideologi in filozofi spoznajo ali ne. A »faktor zavesti« vendarle vpliva, pospeševalno, ali pa — kot v našem primeru — zaviralno. Če velja, da je v tehnološkem pogledu televizija hčerka radia — potem je treba tudi povedati, da pri teh prvih začetkih slovenske televizije Radio Ljubljana čisto uradno

Instituta za elektro zveze — a bolj mimogrede, z »levo nogo«. Televizija se je Radiu Ljubljana prikazovala kot velikanski črn oblak — vsakomur je bilo jasno, da gre za neizogiben tehnološki imperativ, a nihče se ni potrudil, da bi razmišljal in študiral, kako bi se bilo treba lotiti dela in da bi povedal, kaj televizija sploh je in kaj utegne pomeniti v družbenem življenju.

Naj se zdi čudno ali ne — toda vse leto 1956 na Radiu Ljubljana televizije uradno sploh niso obravnavali. Zdi

se, kakor da so mislili, da še ne gre čisto zares. A obveščeni so bili, če ne drugace pa prek članov Zveze komisije za radiodifuzijo in izgradnjo televizije — samo razumeli niso, za kaj pravzaprav gre in vedeli niso, kako naj se lotijo dela. Še 8. junija 1956 je Radijski svet — po zelo dolgih samoupravnih razpravah sprejel Pravila zavoda, torej nekakšen statut. Ta Pravila pa sploh ne omenjajo televizije...

TELEVIZIJA V SLUŽBI RADIA?

Televizija je prvič uradno prišla na dnevni red Radijskega sveta šele 11. februarja 1957. Tu so ugotovili neustreznost pravkar sprejetih Pravil. Potem so skoraj leto dni izdelovali nova Pravila. Nova Pravila, ki so upoštevala tudi televizijo, so bila sprejeta šele 23. decembra 1957 in tedaj je bilo tudi spremenjeno ime zavoda v »Radiotelevizija Ljubljana«. Že na februarjski seji pa so vendarle ustanovili »TV službo Radia Ljubljana«, ki pa spocetka ni štela niti dvajset nameščenec. Ti naj bi, kot stoji zapisano v nekem sklepu »uvedli televizijo v program radia«...

A prvi predračun, ki je upošteval tudi potrebe televizije, je bil sprejet šele na seji upravnega odbora dne 8. julija 1958...

Iz prvih slovenskih televizijskih eksperimentalnih oddaj: Avgust Stanko in Janja Bankart — »Pohorska Micka«

● PIŠE: DR. BORIS GRABNAR

11

FELJTON

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

ZGODOVINSKI DATUMI

Posebna ekipa Radia Ljubljane je prvič gostovala v televizijskem studiu Radia Zagreb šele 12. maja 1957 in je v ta namen tudi pripravila lasten program. To je zgodovinski datum, ko smo Slovenci pripravili svojo prvo televizijsko oddajo!

V tej oddaji so organizatorji najprej povedali, kako je do oddaje prišlo in kakšni so njihovi načrti za prihodnost. Nastopili pa so: spet Frane Milčinski-Ježek, pa še Rudolf Hlebš ali »Oča s Kranca«, Helena Cvetežar in Plesni orkester Radia Ljubljana z Bojanom Adamičem.

Ljubljancani so to oddajo gledali na osmih sprejemnikih so bili v Klubu poslancev, na Gospodarskem razstavišču, v Domu JLA, v kavarni Nebotičnik, v Združni palači, v Radiu Centru na Cankarjevi cesti in v čakalnici kina Komuna.

Druga oddaja iz zagrebskega studia je bila 23. junija 1957. Takrat se je prvič pojavila tudi »špica« s pastirčkom in likovno opremo Milana Kumra in glasbo Uroša Kreka. Oddaja je obsegala tudi že TV Obzornik.

DEVET DNI, KI NISO PRETRESLI SVETA...

In od 7. do 15. decembra istega leta je bil prvi devetdnevni kontinuirani eksperimentalni program. Oddaje so tekle iz improviziranega studia v Festivalni dvorani, ki je bila še v izgradnji, in bilo jih je kar 51. 36 je bilo »živih«, 15 pa filmskih. Trikrat so se priklučili studiu Zagreb, devetkrat pa na italijanski program. Kulturni dogodek je bila uprizoritev Molierove komedije »Izsiljena ženitev« in pa prenos opere Marija Kogoja »Crne maske« iz Ljubljanske Opere. Organizatorje tega prvega slovenskega kontinuiranega TV programa velja naštet: prvi direktor je bil Lado Pohar, prvi redaktorji pa: Rado Cilensek, Beno Hvala, Vasja Predan, Boris Kuhar in Dušan Kralj. Režirali so: Mirč Kragelj, Fran Žižek, Anton Marti in drugi. Kamere so bile iz reportažnega avtomobila, ki so si ga izposodili v Zagrebu, a kamermani in ves tehnični personal je bil že naš. Telesno je bil v bifeju in bil je domači izdelek Instituta za elektro zveze.

Kakšen je bil ta prvi program? Eden od organizatorjev ga je prav posrečeno

Iz prvih slovenskih eksperimentalnih televizijskih oddaj: Ruša Bojčeva-Špela in Frane Milčinski-Ježek.

označil: devet dni, ki niso pretresli sveta...

Mlada televizijska ekipa je torej z velikimi naporih dohitevala zamudo. To je bil nekakšen tek čez drn in strn, tek, pri katerem je bilo treba na vsak način premagati vse težave in preskočiti vse ovire. In pri tem si je bilo šele treba nabirati izkušnje. Nikogar ni bilo, ki bi jih prinesel od nekdod drugod. Iz težav niso mogli pomagati niti kulturni niti politični niti radijski delavci.

Težave pri pripravah za program pa niso bile edine težave. Ne samo uvoz studijske opreme iz tujine, tudi izgradnja televizijskega omrežja je terjala ogromne vsote. Samo za prvo etapo je izvršni svet odobril nekaj nad en milijon dolarjev, kar je bilo za tiste čase zelo veliko — a ta vsota je zadostovala samo v najskromnejši meri.

Graditev najnujnejše oddajniške mreže je trajala več kot tri leta. Veliki oddajniki so se pojavili najprej na

Sljemenu (1956) potem na Krvavcu in Nanosu (1957), Crvenem Čotu in Avali, pozneje pa še na Pohorju, Kumu in Plešivcu. V obliki dežnikaste difuzije so začeli razpošiljati TV signal in na ta način prekrivati vso našo domovino...

VELIKANSKA PREDELAVA NARAVE

V tem velikanskem zgodovinskem procesu — in to, da je bil to res velikanski zgodovinski proces, lahko presodimo šele danes iz današnje perspektive — je naša država pravzaprav spreminjala svojo geografijo. To je bila velikanska predelava same narave. Dodana ji je bila neka nova, človeška dimenzija, ki jo je bilo takrat še težko razumeti.

To novo dimenzijo imenujejo danes nekateri »noosfera«, ki naj bi bila človeški dodatek geosferi, biosferi in atmosferi. To je seveda dimenzija človeškega duha, ki naj bi bil na ta način dobesedno povzdignjen v nebo. V zgodovinski epohi, ko je bog izginil iz vseh političnih verovanj in programov, je nastopila elektronika in natanko organizirana difuzija besed in slik, ki je zdaj obdala ves naš planet. To je seveda materialna in prav nič božanska sila, ki nosi človeško znanje in ideje in razširja svojevrstno razumevanje družbenega dogajanja.

V času prvih korakov naše televizije pa pri nas tega še nihče ni razumel, niti filozofi niti sociologi niti novinarji niti kritiki.

Prva dramska uprizoritev slovenske televizije je bila Otona Županciča »Noč na verne duše«. Na sliki: Jože Zupan in Maks Furijan.

Slovenska televizija — od fantastike do resničnosti

Gledali so program, videli znane obraze, slišali konvencionalne ideje, se namrdnili in dejali: »Nič posebnega« ali pa celo: »Zanič!«

In ustrašili so se za usodo slovenskih knjig, filma, gledališča in časopisov, ustrašili so se za usodo tradicionalnih vrednot, televizijo so proglasili za svojo sovražnico in tehnološki napredek za pogubo človeštva...

REDNI EKSPERIMENTALNI PROGRAM

Z rednim eksperimentalnim programom je Ljubljana začela 11. oktobra 1958 in 28. novembra istega leta se je začel skupni jugoslovanski program iz treh studiev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu.

S tem pa seveda še zdaleč ni bilo konec vseh problemov. Slovenske oddaje so bile v

— začela priganjati. Tu, na samem vrhu, je bilo zdaj že jasno, da televizija pomeni modernejšo obliko političnega življenja, da ima prav posebno in mogočno izobraževalno vlogo in da so zlasti vzpodbudni rezultati v medsebojnem zblizevanju in spoznavanju jugoslovanskih narodov.

»ZARES JUGOSLOVANSKA TELEVIZIJA«?

A odpri so se jezikovni problemi — in to v načinu in z ostrino, kakršne ni bilo še nikoli v zgodovini. Prav kmalu se je namreč pokazalo, da enoten jugoslovanski program nima prihodnosti in da prvotni sklep komisije izvršnega sveta ni povsem izvedljiv. Takrat — leta 1956 — je bilo namreč sklenjeno: »Jugoslovanska televizija naj bo zares jugoslovanska in naj ima skupen program iz centra

Jelka Cvetežar je bila prva, ki je na naši televiziji nastopila s popevkami

Iz prvih slovenskih televizijskih eksperimentalnih in zabavnih oddaj: Frane Milčinski-Jezek kot simpatična deklica

začetku samo v soboto zvečer in nedeljo zjutraj. To je pomenilo kakih dvanajst ur na mesec. A to povprečje je hitro naraslo na 30 ur.

Povsem nejasen je bil finančni položaj. Kmalu je namreč postalo jasno, da radio sam ne bo zmoželo pokrivati naraščajočih programskih stroškov svojega »TV sektorja«. Zvezna in republiška dotacija ob koncu leta 1959 še ni bila zagotovljena — podeljena so bila samo sredstva za investicije, ne pa tudi za vzdrževanje in proizvodnjo programa.

Zato je bil program lahko samo zelo skromen in še zdaleč ni zadovoljeval. V oktobru 1959 je bilo posvetovanje predstavnikov JRT s predstavniki Ideološke komisije CK KPJ, ki je — razumljivo

v Beogradu. Tam bo zgrajen »veliki« studio, v Zagrebu in Ljubljani pa manjša dva.

Prvotni ključ pa je nalagal Ljubljani in Zagrebu obveznost, da prispevata vsak po 30 % oddaj v skupni program. Beograd je prispeval 40 % — predvsem zaradi TV dnevni-ka.

Ta ključ je hitro razpadel. Slovenske oddaje so bile v vseh drugih predelih Jugoslavije mrtve, srbske in hrvaške pa tudi na Slovenskem niso bile povsod povsem razumljive. Ljubljana je bila brž prisiljena delati vse več in več »lokalnega« programa in že leta 1961 je znašal delež Slovencev v skupnem programu samo 11 %. Pri tem pa je Ljubljana seveda privedla mnogo več, kot je zahtevala shema 30:30:40.

In brž se je pokazalo tudi silno nesorazmerje v samih proizvodnih kapacitetah, ki so bile planirane komaj tri, štiri leta prej: studio v Ljubljani je meril samo 54 kvad. m, studio v Zagrebu 150 kvad. m, studio v Beogradu pa 250 kvad. m. V Ljubljani je bilo nujno dograditi še enega večjega. In res so ga zgradili. A v petem nadstropju radijske hiše, ki so ga prvotno namenili televiziji, ni bilo več prostora. Tu je ostal mali studio — novi, večji se je pa priključil hiši v drugem nadstropju. V vseh vmesnih nadstropjih so bili prostori za radio — vmes pa eno samo,

pozneje dve dvigali, večno pokvarjeni ali zasedeni. A slo je.

DECENTRALIZACIJA

Decentralizacija je tekla dalje z neustavljivo silo. V nekaj letih je zvezni program povsem razpadel, nastala pa nista samo dva in tudi ne samo trije programi. Zdaj bo imela Jugoslavija kmalu osem povsem samostojnih programov in vsakomur se to danes zdaj povsem naravno in razumljivo. To vprašanje torej danes ni več vprašanje.

KONEC

Iz prvih slovenskih eksperimentalnih televizijskih oddaj: Stane Sever pripoveduje iz »Dekameron«